

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 DECEMBER
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16e JAARGANG
Nº 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

Mr. HERMAN WALLER †.

Op 13 November jl. overleed te Bilthoven in den leeftijd van 68 jaren Mr. Herman Waller, aan wien te dezer plaatse een kort maar daarom niet minder oprecht gemeend woord van herdenking moge worden gewijd.

Van de oprichting van de Vereeniging „Oud-Utrecht” in 1923 tot zijn scheiden uit dit leven tot haar leden behoorend, van 1927 tot 1939 lid van haar Bestuur, gedurende die periode tweemaal, van 1927 tot 1932 en van 1935 tot 1939, het voorzitterschap bekleed hebbend, zal alleen reeds door dezen staat van dienst Mr. Waller aanspraak kunnen doen gelden op de dankbaarheid van „Oud-Utrecht”. Maar ook om andere, dieper liggende redenen zal zijn naam in onzen kring met eere blijven voortleven.

Mr. Waller was te Utrecht geboren, had er zijn jeugd en jongelingsjaren doorleefd; na een periode van ingezetenschap van de hoofdstad des lands, keerde hij in zijn geboortestad terug en bracht er de beste en vruchtbaarste jaren zijns levens door: voor kort was hij buiten gaan wonen, maar bijna dagelijks zag onze stad hem binnen haar vesten. Doch hij woonde hier niet alleen, hij had ook Utrecht hartelijk lief, kende haar heden en verleden, haar tradities als weinigen. Geen wonder dat een Vereeniging als de onze van den aanvang af hem aantrok en later zijn liefde en toewijding bezat, geen wonder ook dat „Oud-Utrecht” hem zocht in haar Bestuur en haar leiding hem opdroeg. Met opgewektheid en nimmer falende belangstelling heeft Mr. Waller zich van de hem opgelegde taak gekweten gedurende de jaren, dat hij deel van dit Bestuur heeft uitgemaakt. In het bijzonder hebben de opgravingen op het Domplein, sedert 1929 aangevangen, hem aangetrokken, die hij persoonlijk van dag tot dag volgde en op een gelukkige wijze wist te doen steunen, waar dit noodig was. Trouwens, zoodra ook elders in onze stad, waar in het laatste tiental jaren zooveel gebouwd en derhalve zooveel gegraven is, iets in den bodem werd aangetroffen, dat de oude stadshistorie beloofde te zullen ophelderen, was de heer Waller er als een der eersten bij om te zorgen, dat het gevondene werd waargenomen, zoo mogelijk bewaard en

in ieder geval vastgelegd, wel wetende als hij was hoe gemakkelijk opmerkelijke vondsten weer zonder pardon onder grond en puin bedolven worden, vóórdat deskundig onderzoek bij de hand is. Ook voor het wederom doen aanbrengen van de traditioneele huisnamen op oude gebouwen heeft hij zich daadwerkelijk geïnteresseerd. Voor stedelijke tradities, die verloren dreigden te gaan, stond hij steeds op de bres. Maar het meest ging bij hem, genealoog als hij was in hart en nieren, zijn belangstelling uit naar de „histoire personelle”, voor welker beoefening immers Utrecht hem zulk een bij uitstek vruchtbaren bodem bood.

Geen historicus van professie, niettemin iemand van uitgesproken historisch zin, was hij wat toch voor een Vereeniging als de onze ten minste even noodig is: een hartelijk toegewijd bewonderaar en kenner der stedelijke historie; een man met talrijke en invloedrijke relaties, die hij steeds ten goede wist te doen komen aan het doel, dat wij najagen; een, die zijn leven heeft gegeven aan de publieke zaak, die zijn kunnen en willen heeft gewijd aan het heden en de toekomst van onze stad, maar die een niet minder open oog toonde ook en vooral, waar haar verleden in het geding was. Dezulken heeft „Oud-Utrecht” bij uitstek noodig en het is een niet genoeg te betreuren verlies er zoo een te moeten missen.

W. A. F. B.

JOHANNES FLENTGE †.

Op 2 November 1941 overleed te Utrecht Johannes Flentge, die van 1902 tot 1932 werkzaam was bij de herstellingswerken van den Domtoren.

Hij behoorde tot de weinigen, overgebleven van hen, die van den beginne af de belangrijke en veelomvattende restauratie van Utrecht's meest gekende, meest beroemde, bouwwerk hebben medegemaakt.

Jan van Hattem, „Hannes”, hebben wij in April 1940 ten grave geleid. Flentge en Hannes waren figuren, die hun geheele arbeidsleven aan het herstellingswerk van den toren hebben gewijd en wier namen in de geschiedenis der restauratie zullen blijven leven.

In 1901 was ten slotte overeenstemming bereikt tusschen Rijk en Gemeente tēn aanzien van de beschikbaarstelling der middelen, vereischt voor een afdoende herstelling van het grootsche monument, dat door nalatigheid van vorige geslachten in deerniswekkenden toestand was geraakt. Eene Commissie bestaande uit Dr. P. J. H. Cuypers, voorzitter, C. Muysken en F. J. Nieuwenhuis, secretaris, zal de plannen der herstelling voorbereiden, uitvoeren en leiding geven aan de uitvoering der te verrichten werken.

Aanvankelijk bestaat het inzicht, dat het steenen achtkant, de

lantaarn, en de spits in de eerste plaats voor herstelling en vernieuwing in aanmerking komen. Men is zich bewust, dat het eerste en tweede vierkant door de tijden, door onoordeelkundig onderhoud en door misdadige vervanging van oorspronkelijke materialen zwaar geleden hebben; men acht evenwel voor deze deelen van het monument niet het gevaar aanwezig, dat wellicht voor het behoud van lantaarn en spits te duchten is.

Als in 1902 het werk op gang komt, hoewel slechts zeer beperkte middelen zijn toegestaan (f 12.000.— per jaar), is een kleine groep van werkers aan den arbeid.

Steigermakers, met Hannes aan het hoofd, steenhouwers, waaronder de 25-jarige Flentge, enkele metselaars en opperlieden. Hoofd-Opzichter van Hilten, gemeentelijk ambtenaar, heeft, onder leiding van architect Nieuwenhuis, directeur van Gemeentewerken, het dagelijksch toezicht uit te oefenen. Doch van Hilten's taak ligt ook elders, hij heeft slechts de vroege morgenuren en de late middag- eigenlijk avonduren-vrij om ter plaatse aanwezig te zijn.

Des te grooter wordt de verantwoordelijkheid, gelegd op de schouders der werklieden, waartusschen Flentge, eerst als voorman-steenhouwer, later als baas, zich bevindt en wien, onder de gegeven omstandigheden, meer en meer zelfstandigheid moet worden toegekend.

Het werk aan lantaarn en spits is zeer moeilijk, eischt aanhoudend de grootste zorg; het is reeds meermalen geschreven en uitgesproken, dat deze herstelling oogenblikken, uren en dagen bracht, waarin de arbeid hoogst hachelijk kon worden genoemd, waarin alleen door uiterste toewijding, door volledige vakkennis en ervaring de juiste oplossingen konden worden gevonden en in veiligheid worden volbracht.

Flentge heeft in die jaren getuigenis afgelegd dat hij volkomen voldeed aan de bijzondere zware eischen, die hem gesteld werden.

Meer dan tien jaren waren heengegaan; in 1911 waren lantaarn en spits nagenoeg voltooid.

Tot restauratie van het tweede vierkant wordt besloten, doch de ongunstige jaren, 1914 tot einde 1918, veroorzaken ernstige vertraging in de uitvoering; als 1921 is aangebroken, is dit vierkant grootendeels hersteld, doch niet geheel.

Helaas zijn achtereenvolgens architect Nieuwenhuis, Dr. Cuypers, daarna architect Muysken heengegaan, einde 1922 ontvalt nog aan de Commissie architect Posthumus Meyjes, in 1921 tot opvolger van Dr. Cuypers aangewezen.

In 1922 staat een nieuwe Commissie — in 1923 weer gewijzigd — voor vraagstukken, bezwaarlijk op te lossen zonder de voorlichting, de gegevens, die mannen als van Hilten en Flentge, kenners van het bouwwerk tot in onderdeelen, weten te verschaffen.

Machtiging is verleend tot restauratie van het eerste vierkant, want het is niet alleen de buitenbekleding, in de eerste helft van de negentiende eeuw aangebracht, die de toren schendt en waarbij alle sierwerk in natuursteen, balustraden, traçeeringsen, enz. zijn verdwenen, deels door gietijzer vervangen, doch aan den dag treedt, dat dit torendeel in vier stukken is gescheurd en de mantelpijlers zijn losgerukt van den torenkern.

De herstelling zal veel materiaal, veel arbeid, veel hulpwerken vorderen. Indien per jaar veel meer — bijna het dubbele — van de jaarlijksche uitgaven, voor dit werk, ter dekking der kosten, wordt toegestaan, dan wordt berekend, dat de uitvoering minstens 12 jaar zal duren.

De Commissie dringt, wegens de dreigende gevaren, aan op voltooiing binnen 6 à 7 jaar en aanzienlijke vermeerdering van het jaarlijks te verleenen bedrag.

Na verkregen instemming moet de regeling van het geheele werk worden gewijzigd: groote aankoop van materiaal, vermeerdering van arbeiders. Ook in de dagelijksche leiding komt verandering: Hoofd-Opzichter van Hilten moet wegens gezondheidsredenen zijne medewerking opgeven: een jong opzichter, W. Stooker, zal hem vervangen en wordt uitsluitend met de restauratie belast, zoodat hij tijdens werktijd steeds aanwezig blijft. Intusschen hebben, in den loop der jaren, nieuwe inzichten omtrent de bewerking van natuursteen voor restauratie zich een baan gebroken.

Onder invloed van Prof. Odé volgt de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg een steenbewerking, die afwijkt van hetgeen ouderen, vooral Dr. Cuypers, had voorgestaan. Een meer vrije slag vervangt de, vaak aan mallen gebonden, starre bewerking.

Beeldhouwer van der Schaft, leerling van Prof. Odé, zal de leiding nemen: scholing geven.

„Baas” Flentge blijft wel de eerste der medewerkers, toegevoegd aan opzichter Stooker en beeldhouwer van der Schaft. Bij de groote uitbreiding van personeel en werkzaamheden is behoud van een vroegere regeling onmogelijk.

Het heeft „Baas” Flentge zelfoverwinning gekost, ook ten aanzien der nieuwe werk- en bewerkingsmethoden, doch zijn steun en voorlichting bleef van groot belang en zijn toewijding was als voorheen. Met dankbaarheid herdenkt de huidige Commissie al het vele, door Flentge verricht, zijn overgave aan — en liefde voor zijn werk — dat groeide tot zijn levenswerk in een gesloten geheel: zijn wezen, alle krachten had hij daaraan gegeven.

De koninklijke onderscheiding, de gouden medaille in de Orde van Oranje-Nassau, hem verleend op den dag van de ingebruikneming der Michäëls Kapel, was wel verdiend; ongetwijfeld mocht hij daarin zien een erkenning van groote verdiensten.

In 1932 noopten gezondheidsredenen „Baas” Flentge het werk aan den toren te verlaten; het restauratiewerk was ten einde — het onderhoudswerk bleef. Flentge's levenstaak was verricht. Thuis riep studie van bouwwerken zijn aandacht; hij verdiepte zich in problemen, vooral die der Gothiek. Hij was een geroepene tot bouwen.

Op Donderdag 6 November jl. waren vele vrienden en oud-medewerkers — mannen, die mede hadden gebouwd, geschaard om de groeve van hunnen makker.

Woorden vol dankbaarheid voor het ontvangen voorbeeld werden geuit — het waren getuigenissen van waardeering voor zijne daden — ook aanwijzingen voor de diepte van zijn Geloof.
v. H.

EEN AFGEDWAALDE EN WEINIG-BEKENDE GEVELSTEEN.

Vroeger is in dit maandblad (1934, blz. 26) eens melding gemaakt van een grafsteen, die van Zeeland naar den tuin van een der huizen aan de Heerenstraat verhuisde, een voorbeeld, dat met gelijksoortige te vermeerderen zou zijn. Ook gevelstenen hebben soms neiging af te dwalen van hun oorspronkelijke standplaatsen.

Zoo bevond zich voor een twintigtal jaren in het perceel Zadelstraat 3 een steen (44 × 39 c.m. zonder den lager liggenden rand) met dit opschrift:

DOMEN SCHR
EEF 1636 EN
EENHEELT IACOB
VAN SOOLINGEN
AEN DESE GHE
VEL GELEIT DE
ERSTEN STEEN

Of deze Jacob van Solingen de latere ontvanger der Staten van Utrecht was dan wel een ander, valt zonder uitvoerig onderzoek niet uit te maken en is ook weinig belangwekkend. Zeker behoorde hij wel tot de in de 17e eeuw hier vrij uitgebreide familie, genoemd naar en afkomstig van de messen- en scharenstad Solingen.

In denzelfden tijd woonde aan dezelfde zijde van de Zadelstraat ook nog een Jan Jansz. van Solingen, die „zwaertveger” (= polijster van zwaarden, wapensmid) was.

Het pand Zadelstraat nr. 3 was in de tweede helft der vorige eeuw eigendom van den heer A. J. Cral, die sedert 1860 in perceel

nr. 5 een zaak in goud- en zilverwerken dreef. In 1906 werden nr. 5 en nr. 7 tot één geheel verbouwd (vandaar de jaartallen 1860 en 1906 aan den gevel) en in 1918 vergrootte de firma A. J. Cral haar bedrijfsruimte nog door ook nr. 3 er bij te trekken. Bij deze laatste verbouwing werd de oude gevelsteen van Jacob van Solingen verwijderd en niet opnieuw aangebracht. Hij is toen ten geschenke gegeven aan den heer Corn. van Straaten, die hem langen tijd bewaarde en eindelijk, omstreeks 1933 met eenige andere steenen versieringen liet in metselen in een tuinmuurtje van het woonhuis Zuilenstraat 9, door hem na het overlijden van Dr. A. J. van der Weijde gekocht en betrokken.

De steen heeft met zijn primitieve spelling en woordverdeling een zekere charme, iets karakteristieks, dat vermoedelijk in den vorm der letters en de vulling van het vlak schuilt. Verborgen als hij nu is, zal hij aan weinigen bekend zijn, reden waarom hier op zijn bestaan de aandacht gevestigd wordt.

De verwijdering van den steen uit den gevel van Zadelstraat 3 is in zooverre goed gemaakt, dat in zijn plaats een nieuwe, in kleuren gebakken, gevelsteen werd aangebracht met de voorstelling van het interieur van een goudsmidswerkplaats, naar een teekening van Holbein vervaardigd door de tegelfabriek Westraven (vgl. maandblad 1930, blz. 87).

v. C.

OOGGETUIGEN VAN OUD-UTRECHTSCH KERMISSEN.

II.

Iets wat op kermis-stemming lijkt, komt ons tegemoet uit een „lamentable missive” van een Utrechtschen student aan zijn „Ouweman” — het huidige geslacht spreekt hoffelijker van „Ouweheer” — in welk epistel het jongemensch een financieele tegemoetkoming vraagt om kermis te kunnen houden. De brief is gedateerd 23 July 1734 en werd tijdens de Utrechtsche kermisweken gepubliceerd in „De Hollandsche Spectator” van Justus van Effen (No. 286). „Ik vind mij — schrijft de muzenzoon der Utrechtsche alma mater — in de naarste omstandigheid der waereld. 't Is Utrechtsche kermis en mijn geld is op.” Voorts vernemen wij, dat het den briefschrijver „een dodelijk hartseer is dagelijks te zien, dat mijn' makkers naar het Vreeburg laveeren, en een visite geven, aan de excellente Fransche en Italiaansche Acteurs, die daar een tent opgeslagen, en laatstleede Maandag hun toneel geopend hebben met de charmante stukjes *La fille à la mode* en *La Baguette de Vulcain*. De Comedie zal hier in het geheel zes en dertig maal spelen, zo' ik het wel heb.” Inderdaad had hij het, wat dit laatste betreft, bij het rechte eind. Immers bij vroedschaps-resolutie van 23 Juni 1734 werd aan J. Jenois (Chênes Disinois?)

en Anna van Rijndorp¹⁾ admissie verleend om „met haerlieder bende Comedianten geduerende de Jaermarkt en vervolgens — de tooneelgezelschappen bleven gemeenlijk nog eenigen tijd na afloop der kermis voorstellingen geven — alhier te mogen spelen en vertonen eenige onaenstotelijke franse comedien, zoo oude als nieuwe, mits zorge dragende, dat haare speelen des avonts zijn geeindigt uiterlijk ten negen ueren." Het aantal opvoeringen werd bepaald op „zes en dertigh Speelen of Comedien" en daarvoor zou aan de Aalmoezenierskamer in totaal f 400.— betaald moeten worden. Minder juist schijnt de vermelding van den briefschrijver, dat er dat jaar ook Italiaansche acteurs op de Utrechtsche kermis opgetreden zouden zijn, daar de vroedschapsnotulen slechts spreken van „franse comedien".

De beide charmante stukjes, die den jongen tooneelliefhebber bereids ontgaan waren: *La fille à la Mode*, een in proza geschreven tooneelspel in drie bedrijven van Barbier en het na-stukje *La Baguette de Vulcain*, een één-actertje in proza en verzen van Dufreny (beide opvoeringen vonden op één avond plaats) behoorden overigens tot de „oude" franse Comedien, waarvan in de vroedschapsresolutie sprake was: de première van het eerste had reeds in 1707, dus meer dan vijf en twintig jaar geleden, te Lyon plaats gehad; het laatstgenoemde dateerde van nog vroeger, van 1693 n.l. De op het Vreeburg opgeslagen tent, waarvan de briefschrijver spreekt — Utrecht had in 1734 nog géén vasten schouwburg, zooals haar zuster-academiestad Leiden — zal hoogstwaarschijnlijk wel geweest zijn de houten tent, waarmede sedert 1727 de Fransche en Italiaansche gezelschappen de kermissen in ons land afreisden. Zij hadden deze tent in huur van een Haagschen burger, Bernardus Ketelaar, die hiervoor een kwart van de netto opbrengst der voorstellingen ontving. De tent was 70 voet lang en 30 voet breed; een galerij liep langs de drie wanden; op de zijgalerijen waren twee rijen banken, op de frontgalerij vier rijen banken aangebracht; onder de galerij waren twee rijen zitplaatsen. Op het tooneel zelf bevonden zich voor de toeschouwers nog drie rijen banken en aan weerszijden één loge en twee loges achter het tooneel ten gebruike van de acteurs²⁾.

Het schijnt destijds gebruik geweest te zijn de tooneelstukken eerst te lezen vóór men ze in den schouwburg ging zien; onze in geldnood verkeerende briefschrijver, die zichzelf noemt „een recht-schape student" maar tevens „een onnatuurlijk liefhebber van Comedien", deelt in zijn brief n.l. mede, dat hij — blijkbaar studeerde hij rechten — „verscheide stukken van *Huber*" (Ulricus Huber, 1636—1694, hoogleeraar in de rechten te Franeker) had moeten „verplakken" en „*Zoesius*" (de werken van den tweedegrangstooneelschrijver Jan Zoet, overl. 1674) had moeten laten „springen", om, zooals hij schrijft, „mij te verzien van Le Nouveau

Theatre Italien en om de Blijspeelen van le Grand³⁾ magtig te worden."

Ten slotte doet het „lamentable schrijven” ons het destijdsch gebruik kennen, dat de Utrechtsche jongelui min of meer verplicht waren tijdens de kermis de jonge dames van hun kennissenkring, zwaar gechapperoneerd, en voor *hun* kosten natuurlijk, voor een schouwburgbezoek uit te noodigen. „Ik schaam mij — schrijft hij deemoedig aan zijn vader — als ik in het Koffyhuys kom, dat ik ieder van dit divertissement hoor raisonneren en niet mee kan praten. Gistere morgen was ik op zekere plaats, daar een jong zoet Meisje mij vroeg, of ik noch niet in de Comedie was geweest, en zij gaf niet duister te kennen, haare verwachting dat ik haar, met haar gezelschap daar eens zou brengen. Ik had moeite om mijn contenance te houden, en het discours over een anderen boeg te wenden, want dat zou me alleen aan de Logie (aan entrées) vijf ducatons kosten en een vierde van die som heb ik niet in mijn beurs en daar moet ik noch voor naar huis”, (met vacantie n.l.). De „vacantie van de Hondsdagen” begon in Utrecht 15 Juli en eindigde 15 Augustus; blijkbaar offerden vele studenten gaarne een deel hunner vacantie aan de Utrechtsche kermis op. De Hollandsche Spectator, die den brief van den Utrechtschen student commentarieerde, leest den „Ouden Heer” duchtig de les over zijn karigheid zijn zoon niet in de gelegenheid te stellen om zijn jeugdige vriendinnen „met eenige presentjes, en kermispleziertjes te regaleeren, voornamentlyk zo hy zig daar omtrent in eenige beloften, gelyk het vermoedelyk is, heeft uitglaten.” Als het jongemensch bij gebrek aan contanten, de kermis zou moeten verzuimen en direct naar huis zou moeten afreizen, zou „dit schielyk vertrek als een openbare desertie van de Kermisvreugd door de Joffers van deszelfs kennis worden uitgekreten.”

W. G. v. R.

1) Anna van Rijndorp — van Rijndorp was een ook voor Utrecht bekende tooneelspelers-familie uit die dagen — was de dochter van Jakob van Rijndorp, die tijdens het Vredescongres te Utrecht in 1712 directeur was van de eenige Hollandsche troep, die vergunning had „alhier te mogen spelen en vertonen een Nederduitsche Comedie”. Rijnsdorp's compagnie opende zijn schouwburgtent met het feestspel van J. J. Mauricius „Europa verkwikt op 't gezicht der Vrede”. Op den titel van dit in 1712 te Amsterdam uitgekomen geschrift staat vermeld: „Hebbende gestrekt tot eene Inwijdinge van den Nederdutischen Schouwburg te Utrecht. Versierd met Zangen, Danssen en Vliegwerken”. (E. F. Kossmann, Nieuwe Bijdragen tot de Geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel in de 17e en 18e eeuw, blz. 20).

2) J. Fransens, *Les Comédiens français en Hollande aux XVIIe et au XVIIIe siècles*, Paris, 1925, blz. 267.

3) Marc-Antoine Le Grand, comédien du Roi van de Comédie Française te Parijs, was de schrijver van een aantal tooneelstukken, o.a. van *Roi de Cocagne*, dat Lessing als het meesterstuk der Fransche tooneelliteratuur beschouwde.